

15. Про забезпечення кадрами органів юстиції УРСР : Постанова Політбюро ЦК КП(б)У : від 06.09.1944 р. // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 733. – Арк. 1а, 31–32.

16. Про перетворення Ради Народних комісарів УРСР на Раду міністрів УРСР і Народних комісаріатів УРСР на Міністерства УРСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР : від 25.03.1946 р., № 52а-01 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1947. – № 5–6. – Стор. 52.

17. Михайлик М.В. Советская прокуратура к 10 годовщине Октября / М.В. Михайлик // Вестник советской юстиции. – 1927. – № 21–22. – С. 713–714.

РЕНЬОВ С. В.,
аспірант кафедри
конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.34(477)

ДЕМОКРАТІЯ ЯК БАЗОВА ЦІННІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

У статті досліджуються засадничі цінності конституційного ладу України. Ретельно аналізуються принцип демократії та цінності демократії як взаємопов'язані елементи державотворення. Розглядаються існуючі в Україні проблеми, що перешкоджають практичному втіленню демократії, та можливі шляхи наближення громадян і суспільства до реалізації її ідеалів.

Ключові слова: цінності конституційного ладу, принципи, конституційний лад, демократія, конституціоналізм.

В статье исследуются основные ценности конституционного строя Украины. Детально анализируются принцип демократии и ценности демократии как взаимосвязанные элементы государственного строительства. Рассматриваются существующие в Украине проблемы, которые препятствуют практическому воплощению демократии, а также возможные пути приближения граждан и общества к реализации ее идеалов.

Ключевые слова: ценности конституционного строя, принципы, конституционный строй, демократия, конституционализм.

The article examines fundamental values of constitutional order of Ukraine. It also carefully analyzes principle of democracy and democratic values as interrelated elements of state-building. Were considered existing problems in Ukraine, which hinder practical implementation of democracy, as well as possible ways to approach our citizens and society to realize ideals of democracy.

Key words: values of constitutional order, principles, constitutional order, democracy, constitutionalism.

Вступ. Актуальність статті полягає у вирішенні складних суспільних проблем, що існують сьогодні у нашій державі, а саме – реформуванні (демократизації) Основного Закону України. Розвиток суспільства в процесі демократизації передбачає зміну системи цін-

ностей, яка і є тим лакмусовим папірцем, що демонструє рівень демократизації. Процес демократизації суспільства є рухом у бік реалізації принципів демократії: влади більшості, плюралізму, рівності, поділу влади, виборності, гласності, контролю. Ці принципи також слід зарахувати до цінностей демократії та розглянути їх у конституційно-правовому полі.

Значний внесок у розробку проблематики конституційного ладу та його базових цінностей зробила низка дослідників. Серед них Ю.Г. Барабаш, Н.А. Боброва, М.М. Бондарь, Ф.В. Веніславський, О.Г. Кушніренко, Ю.М. Тодика та ін. Суттєву науково-методологічну основу дослідження складають доробки вітчизняних учених в галузі демократизації суспільного життя: В.П. Колісника, О.В. Скрипнюка, В.В. Речицького та ін. Слід виокремити також праці зарубіжних науковців, зокрема: А. Сена, Ю. Хабермаса тощо.

Постановка завдання. Намагання України стати повноцінним членом Європейського Союзу зумовлюють концептуалізацію загальноєвропейських правових цінностей, визначення та закріплення базових цінностей українського суспільства в Конституції України. Виникає необхідність усвідомлення ролі та місця демократії як цінності в системі засад конституційного ладу.

Результати дослідження. Незважаючи на те, що у нас і нині ще є достатні підстави сперечатися з тими, хто явно чи неявно відкидає потребу в демократії, слід ясно зазначити, що загальний дух громадської думки значно змінився проти минулих сторіч. Нам уже не треба щоразу заново доводити, що та або інша країна «придатна для демократії» [1, с. 121] (питання, що було найголовнішим у дискурсі XIX століття), бо вважаємо цю придатність за безперечну річ. Таке визнання демократії як універсально придатної системи – визнання, що веде нас до проголошення демократії універсальною цінністю – становить найбільшу революцію мислення, один з найвидатніших внесків XX століття.

Треба погодитися з аксіологічним визначенням, що Конституція є вираженням основних юридичних цінностей, таких як права та свободи людини; верховенство права; справедливості та рівності; демократична, правова та соціальна держава; поділ влад, парламентаризм [2, с. 21].

Визначаючи «придатність до демократії» України, слід вказати, що демократія є основною юридичною цінністю, яка знайшла своє відображення в Основному Законі України. Так, за статтею 1 Конституції України визначається: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Тобто, дається характеристика основоположних засад становлення і розвитку української державності.

Розглянемо детально проголошення України саме демократичною державою. Це означає, що держава заснована на здійсненні реального народовладдя, повазі до прав та свобод людини і громадянина, на їх активній участі у формуванні державного апарату і здійсненні контролю за його діяльністю через вибори та представницькі установи.

Принцип демократичної держави набуває конкретизації і розвитку в інших статтях і розділах Конституції України, які присвячені питанням правового регулювання забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проведення референдумів і виборів, формування вищих органів державної влади та контролю за їх діяльністю, становлення місцевого самоврядування.

Регламентацією принципу демократичної держави є ч. 3 ст. 5 Конституції України, яка закріплює, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Таким чином, право народу щодо визначення і зміни конституційного ладу у державі належить до виключних демократичних цінностей, тому таке право може бути реалізоване тільки шляхом безпосередньої демократії – через всеукраїнський референдум. Тим самим вказується прихильність України до демократичних ідеалів, тобто демократії у її античному розумінні – владі народу, чи класичній інтерпретації демократії – правління народу, народом та в інтересах народу.

Але постає питання з приводу розуміння поняття «конституційний лад». Проблеми визначення категорії «конституційний лад» було приділено увагу Конституційним Судом України у справі про здійснення влади народом (Справа № 1-5/2005), що знайшло відображення в його рішенні від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 [3]. У мотивувальній частині цього рішення Суд відзначив, що вчені-правознавці провідних правничих наукових центрів

по-різному визначають поняття конституційного ладу в Україні, і, зокрема, посилається на висновок Інституту законодавства Верховної Ради України, в якому висловлено позицію, згідно з якою конституційний лад включає також «державний механізм». Виходячи з того, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади своє право визначати конституційний лад в Україні реалізує шляхом прийняття Конституції України, Суд зробив висновок, що саме Конституція України закріплює конституційний лад.

В іншій справі Суд висловив точку зору, з якої вбачається, що засади конституційного ладу в Україні закріплені в різних розділах Конституції України (рішення від 11 липня 1997 р. № 3-зп [4]). Таким чином, орган конституційної юрисдикції України виходить з того, що конституційний лад і його основи визначені Основним Законом України.

Ми підтримуємо точку зору, що засади конституційного ладу містяться у Преамбулі, розділах I, III та XIII Конституції України. Саме базові цінності конституційного ладу знаходять своє відображення в нормах-принципах засад конституційного ладу України. Тобто демократичні принципи засновуються на цінностях демократії.

Треба зазначити, що у випадках, коли Конституційний Суд України використовує демократичні принципи організації державної влади для обґрунтування своєї правової позиції, він робить це досить формально, не беручи на себе місію розробника доктринальних засад демократії, як ключової передумови (поряд із правовим і соціальним характером держави) конституційного ладу. Здебільшого він намагається віднайти фактичний зміст цього принципу в інших положеннях Конституції. Так, Ю.Г. Барабаш поряд із визначенням демократії як принципу конституційного ладу вказує, що вона є ключовою передумовою конституційного ладу [5, с. 84].

Підсумовуючи вищезазначене, треба вказати, що характеристика України деталізується в нормах Конституції України, де знайшов своє відображення системний підхід до закріплення принципу демократії, як фундаментальної засади конституційного ладу України.

Визначені в Конституції соціальні цінності представляють собою якісні характеристики державно-правових явищ вищого порядку, пов'язані з усвідомленням суспільства крізь призму загальнодемократичного досвіду та національно-історичної практики – ідей людської гідності, добра, справедливості, фундаментальних цілей та норм розвитку, найбільш доцільних форм суспільного та державного устрою. Будучи закріпленими в Конституції, вони трансформуються в конституційні ідеї-принципи, а в результаті їх сприйняття окремими індивідами, соціальними групами та суспільством в цілому стають елементом їх конституційної правосвідомості, демократичної культури [6, с. 47].

Як вказував Ю.М. Тодика, у Конституції повинен чітко простежуватися взаємозв'язок між базовими цінностями суспільства та правовими принципами [7, с. 21]. Відразу зазначимо, що закріплені в тексті базові цінності визначаються в якості соціально-моральних регуляторів, та, відповідно, така прив'язка юридичних норм до базових орієнтирів дозволяє забезпечити стабільність ладу та не допустити його знецінення протягом тривалого часу. З одного боку, фундаментальні цінності є відображенням першочергової задачі, яку народ втілює у конституційному ладі, з іншого – цей устрій відображає прагнення до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, порядку.

Треба зазначити, що конституційний лад характеризується як базовими цінностями суспільства, так і правовими принципами. Тобто, поряд з засадами конституційного ладу (базові конституційні принципи) виділяють такий елемент, як базові цінності конституційного ладу.

Базові цінності конституційного ладу України є концентрованим втіленням найбільш значущих для українського суспільства ідей та прагнень. Вони є своєрідним суспільним ідеалом, а тому реально здатні стати консолідуючою основою усього українського народу [8, с. 281].

Так, Ф.В. Веніславський під базовими цінностями конституційного ладу розуміє ті політико-правові та моральні ідеали, яких народ як єдине джерело влади прагне досягти в процесі державотворення та конституційного будівництва в Україні, та які знайшли своє відображення в Преамбулі Конституції України та нормах-принципах, що складають засади конституційного ладу [9, с. 101].

Серед базових цінностей конституційного ладу України виділяють цінності демократії. Сутність останньої визначається в нормах, закріплених в Основному Законі України, а саме: Конституція України є вираженням суверенної волі народу; її прийнято з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну державу; народ проголошено єдиним джерелом влади, а людину, її права і свободи – найвищою соціальною цінністю [9, с. 101].

Разом із цим, К.О. Павшук виокремлює основні цінності демократії як механізму управління: свобода особистості, рівність, влада більшості з гарантуванням прав меншості, пріоритет прав людини над владою держави, плюралізм, толерантність [10, с. 7].

Зважаючи на вищевказану характеристику, ми вважаємо за доцільне додати до цінностей демократії ще «конституційне закріплення України демократичною державою (зокрема ст. 1, Розділ III – Вибори та референдум)» – тобто закріплення на рівні Конституції України як «демократичної» та «інституту народовладдя».

У теоретичному плані визначення України демократичною державою ґрунтується на двох аспектах: демократичних засадах конституційного ладу України та демократії як базової цінності конституційного ладу України.

Нині стало загальноприйнятним вживання не лише такого поняття, як «цінності демократії», яке передбачає певний плюралізм, а й терміна «цінність демократії». Тобто демократія, як зазначає О.В. Скрипнюк, стала цінністю сама по собі, цінністю як такою. У цьому сенсі демократія є однією з центральних цінностей сучасної світової культури. Більше того, демократія нині фактично набула не лише загального, а й обов'язкового характеру, щось на кшталт кантівського категоричного імперативу, але перетлумаченого не в етичних, а в політичних термінах. Але вона завжди так сприймалася у межах європейської культури та європейської політико-правової традиції. І те, що нині багатьом здається однозначним та незаперечним, насправді, не завжди було таким у минулому [11, с. 24].

Ми вважаємо за доцільне вказати, що саме наразі демократія як засаднича цінність виступає провідним елементом конституційного ладу.

Тобто, визнаючи цінність демократії й водночас визнаючи цінність саму демократію, суспільство намагається узгоджувати свої дії відповідно до тих цінностей і принципів, які конституують загальне уявлення про демократію. Тобто процес розбудови демократії слід уявляти не як чітке дотримання якогось заздалегідь існуючого плану, а як постійне пропонування різноманітних альтернативних варіантів демократичних систем, які зіставляються між собою та оцінюються на основі визначення рівня їх відповідності принципам і цінностям, що конституують ідею демократії [11, с. 191]. У світлі наведеного необхідно підкреслити, що не кожна цінність конституційного ладу є принципом. Так, наприклад, державна мова є цінністю, але при цьому не є принципом.

Підтримуємо точку зору А. Сена, що демократія є універсальною цінністю. Зокрема він вказує, що демократія – це сукупність цінностей, зокрема, по-перше, політична свобода – елемент людської свободи взагалі, а реалізація громадянських і політичних прав – вирішальна умова доброго життя індивідів, як соціальних істот. Участь у соціально-політичному житті має самодостатню цінність для людського життя й добробуту. Якщо людині перешкоджають брати участь у політичному житті спільноти, її позбавляють найсуттєвішого.

По-друге, демократія має важливу допоміжну цінність, збільшуючи шанси людей висловлювати й обстоювати свої претензії на політичну увагу (зокрема й заяви про задоволення своїх економічних потреб).

По-третє, практика демократії дає громадянам шанс навчатись один в одного, допомагає суспільству формувати свої цінності та пріоритети. Навіть уявлення про «потреби», зокрема розуміння «економічних потреб», вимагає публічного обговорення й обміну інформацією, поглядами та аналізами. У цьому розумінні демократія має конструктивне значення на додачу до своєї самодостатньої цінності для життя громадян і свого допоміжного значення при ухваленні політичних рішень [1, с. 126].

Розглядаючи претензії демократії на буття універсальною цінністю, слід брати до уваги ці різноманітні міркування.

Можна однозначно стверджувати: наразі в Україні існують усі зовнішні атрибути й інститути демократичної унітарної республіки – дієздатні парламент, уряд, глава держави,

багатопартійна система, проводяться референдуми й вибори законодавчого органу, президента, органів місцевого самоврядування та мерів міст, громадянам гарантується свобода слова, свобода масових маніфестацій. Наявні й інші ознаки, притаманні демократичним державам [12, с. 18] – доцільно зазначає О.Г. Кушніренко.

Виходячи з теоретичних засад європейського конституціоналізму, який вказує на демократію, що детермінує свободу, треба пам'ятати – справжня демократія може існувати лише в суспільстві політично рівних та вільних суб'єктів. З іншого боку, демократія має можливість обмежити та навіть повністю знищити свободу [13, с. 4].

Необхідно усвідомити, що демократичним цінностям, як і цінностям свободи, передує важкий історичний шлях перед тим, як вони стануть складовими суспільного життя більшості українців. Здійснення суверенних прав молодю Українською державою вимагає нових підходів, оновленого сприйняття і розуміння його змісту [14, с. 1].

Висновки. Аналіз сучасної конституційно-правової практики свідчить про те, що демократія як характеристика Української держави може являти собою базову цінність конституційного ладу України. При цьому знаходиться в системному та узгодженому зв'язку з цінностями правової соціальної держави та унітаризмом. Цінності демократії пронизують увесь конституційний лад України. В той же час можна вказати, що на сучасному етапі українського державотворення демократія отримує статус універсальної цінності, яка поєднує український народ.

Список використаних джерел:

1. Сен А. Демократія як універсальна цінність / А. Сен // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 120–132.
2. Ромашов Р.А. К вопросу о ценности Конституции / Р.А. Ромашов // Конституционные ценности: содержание и проблемы реализации / Под. ред. Н.В. Витрука. – М.: Российская академия правосудия, 2010. – С. 21–25.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 / Конституційний Суд України. – Офіційний вісник України. – 2005. – 26 жовт. – № 41. – С. 31.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України від 11 липня 1997 р. № 3-зп / Конституційний Суд України. – Офіційний вісник України. – 1997. – № 29. – С. 85.
5. Барабаш Ю.Г. Питання демократії в правових позиціях Конституційного Суду України / Ю.Г. Барабаш // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4. – С. 82–87.
6. Бондарь Н.С. Конституция – ценностно-правовая основа разрешения социальных противоречий (в контексте практики Конституционного Суда Российской Федерации) / Н.С. Бондарь // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – № 2. – С. 46–58.
7. Тодика Ю.М. Основы конституционного ладу України: Монографія. / Ю.М. Тодика. – Х.: Факт, 2000. – 176 с.
8. Веніславський Ф.В. Конституційні цінності як основа консолідації українського народу / Ф.В. Веніславський // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 4 (23) – С. 281–283.
9. Конституційне право України в схемах і дефініціях : навч. посібник для студ. юрид. вузів та факультетів / под. ред. Ф.В. Веніславського – Х. : Право, 2003. – 376 с.
10. Павшук К.О. Демократичні засади конституційного ладу України: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К.О. Павшук. – Харків, 2014. – 20 с.
11. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В. Скрипнюк. – К., Логос. – 2006. – 368 с.
12. Кушніренко О.Г. Унітаризм як базова цінність конституційного ладу України / О.Г. Кушніренко // Віче. – 2012. – № 2. – С.17–19.
13. Речицкий В.В. Прості цінності конституціоналізму. – [Електронний ресурс] / В.В. Речицкий // Права человека в Украине : информ. портал Харьк. правозащит. группы. – Режим доступу : http://khrpg.org/ru/index.php?id=1317622_749. – Заголовок з екрана.
14. Ковтун В.І. Гарантії державного суверенітету України: конституційно-правовий аспект: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.І. Ковтун. – Харків, 2013. – 20 с.

